

**TA'LIMDA MOTIVATSIYA TUSHUNCHASINING
PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK MOHIYATI**
Toshmatova Sitora, Alfraganus universiteti katta o'qituvchisi
**THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL
ESSENCE OF THE CONCEPT OF MOTIVATION IN
EDUCATION**

Toshmatova Sitora, Senior Lecturer at Alfraganus University
**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ
ПОНЯТИЯ МОТИВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ**

*Тошматова Ситора, старший преподаватель
Университета Альфраганус*

e-mail:
sitoratowmatova@
mail.ru
https://orcid.org/00
09-0000-4049-0815

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida motivatsiyaning psixologik-pedagogik mohiyati chuqur tahlil qilinadi. Motivatsiya tushunchasi tarixiy rivojlanish bosqichlari, turli nazariyalarga asoslangan tushuntirishlari, shuningdek, zamonaviy ta'lim muhitida uning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Xususan, intrinsik va ekstrinsik motivatsiya, o'quv faolligini rag'batlantirish usullari, yosh xususiyatlariga mos ravishda motivatsiya vositalarini tanlash masalalari alohida e'tiborga olinadi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, ta'lim psixologiyasi, pedagogik jarayon, intrinsik motivatsiya, ekstrinsik motivatsiya, o'quv faolligi.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the psychological and pedagogical essence of motivation in the educational process. The concept of motivation is examined through its historical development, theoretical interpretations, and contemporary relevance in modern educational settings. Special attention is given to intrinsic and extrinsic motivation, strategies for enhancing learner engagement, and age-appropriate motivational techniques.

Keywords: motivation, educational psychology, pedagogical process, intrinsic motivation, extrinsic motivation, learner engagement.

Аннотация: В данной статье подробно анализируется психолого-педагогическая сущность мотивации в образовательном процессе. Рассматриваются исторические этапы развития понятия мотивации, его теоретические интерпретации и актуальность в современной образовательной среде. Особое внимание уделяется внутренней и внешней мотивации, стратегиям повышения учебной активности и подбору мотивационных средств с учетом возрастных особенностей учащихся.

Ключевые слова: мотивация, педагогическая психология, учебный процесс, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, учебная активность.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi doimiy ravishda o'zgarib borayotgan jamiyat va global taraqqiyot talablari sharoitida yangi yondashuvlarni taqozo etmoqda. Bunday sharoitda o'quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda motivatsiya kabi muhim psixologik omilning ahamiyati tobora ortib

bormoqda. Motivatsiya inson faoliyatining yo'nalishini, kuchini va davomiyligini belgilab beruvchi ichki holat sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida esa motivatsiya o'quvchining bilim olishga bo'lgan ehtiyoji, darsga nisbatan qiziqishi hamda belgilangan natijalarga erishish istagini ifodalaydi. Ilmiy adabiyotlarda motivatsiya

tushunchasi uzoq tarixiy rivojlanish jarayonini bosib o'tgan. Aristotel, Dekart va Spinoza kabi faylasuflar inson harakatlarining sabablarini izohlashga harakat qilgan bo'lsalar-da, motivatsiya masalasi aynan XX asrda ilmiy jihatdan chuqur tadqiq etila boshlandi. Jumladan, V. Vundt, Z. Freyd, A. Maslov va K. Rogenz tomonidan ishlab chiqilgan nazariyalar motivatsiya tushunchasining psixologik asoslarini shakllantirdi. Bugungi kunda esa motivatsiya ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta'lim jarayonida faqat bilim berish emas, balki shaxsning har tomonlama rivojlanishi ham ustuvor vazifa hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan motivatsiya nafaqat o'quv natijalarini yaxshilashga, balki o'quvchining shaxsiy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Motivatsiya atamasi lotincha *motivus* — “harakatga keltiruvchi” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, insonning maqsadga yo'naltirilgan faoliyatini izohlashda qo'llaniladi. Psixologik nuqtayi nazardan motivatsiya insonning muayyan faoliyatga undovchi ichki ehtiyoji yoki intilishi sifatida talqin etiladi [5;216].

Maslov tomonidan ishlab chiqilgan ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasiga ko'ra, inson dastlab fiziologik ehtiyojlarini (ovqat, suv, uyqu) qondiradi, shundan so'ng xavfsizlik, ijtimoiy munosabatlar, hurmat va o'zini anglash kabi yuqori darajadagi ehtiyojlarga intiladi [6;396]. Ta'lim jarayonida o'quvchining bilim olishga bo'lgan intilishi aynan o'zini anglash ehtiyojining ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Karl Rogenz esa motivatsiyani insonning o'z-o'zini amalga oshirishga bo'lgan tabiiy ehtiyoji bilan bog'laydi. Uning fikricha, har bir shaxs o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishga intiladi va aynan shu intilish inson faoliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi [7;161]. Pedagogik nuqtayi nazardan motivatsiya o'quvchini bilim olishga undovchi, dars jarayoniga faol jalb etuvchi va o'quv faoliyatini rag'batlantiruvchi muhim vosita sifatida qaraladi. O'qituvchi tomonidan dars jarayonida qo'llaniladigan motivatsiya usullari o'quvchining o'qishga bo'lgan qiziqishi va faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Amaliy jihatdan motivatsiya o'quvchini aniq maqsadlarga yo'naltirish, uning faolligini oshirish va o'quv faoliyatini uzoq muddat davom ettirishga xizmat qiluvchi

barqarorlashtiruvchi funksiyalarni bajaradi. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga ko'ra, o'quvchining yaqin rivojlanish zonasi (ZPD) doirasida o'qituvchi tomonidan ko'rsatiladigan qo'llab-quvvatlash motivatsiyani kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi [8;178]. Ya'ni, o'quvchi o'z imkoniyatlari chegarasida, biroq o'qituvchi yordami bilan bajarishi mumkin bo'lgan vazifalarni qiziqarli va rag'batlantiruvchi deb qabul qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot nazariy-tahliliy metod asosida olib borildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ta'lim jarayonida motivatsiyaning psixologik-pedagogik mohiyatini chuqur anglash hamda uning intrinsik va ekstrinsik shakllarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

– tahlil va sintez — motivatsiya tushunchasining tarixiy rivojlanishini, klassik va zamonaviy nazariyalarni (Maslov, Deci & Ryan, Vygotskiy, Rogenz) solishtirish va umumlashtirish maqsadida;

– munozara (diskussiya) — turli psixologik maktablarning motivatsiya masalasiga yondashuvlarini baholash uchun;

– tizimli yondashuv — motivatsiya omillarini ta'lim tizimi doirasida o'zaro bog'liq yaxlit jarayon sifatida ko'rib chiqish uchun;

– kontseptual tahlil — “intrinsik motivatsiya”, “ekstrinsik motivatsiya”, “gamifikatsiya”, “o'quv faolligi” kabi asosiy tushunchalarning mazmun-mohiyatini aniqlash uchun.

Tahlillar va natijalar. Tadqiqot natijalariga ko'ra, motivatsiya ikki asosiy turga ajratiladi: intrinsik (ichki) va ekstrinsik (tashqi).

Intrinsik motivatsiya insonning ichki qiziqishi, zavqlanishi yoki shaxsiy qoniqishi asosida amalga oshiriladigan faoliyatini anglatadi. Masalan, o'quvchi matematikani faqat uni yechish jarayonidan zavqlangani uchun o'rganishi intrinsik motivatsiyaga misol bo'la oladi.

Ekstrinsik motivatsiya esa tashqi omillar, ya'ni mukofot yoki jazoga bog'liq bo'lgan harakatlar orqali namoyon bo'ladi. Bunga baholar, sovrinlar, ota-onaning maqtovi yoki o'qituvchining tanqidi kabi omillar kiradi.

Deci va Ryan o'zlarining “O'z-o'zini belgilash nazariyasi” (Self-Determination Theory)da intrinsik motivatsiya barqaror va

chuqurroq o'rganishga olib kelishini ilmiy jihatdan asoslab berganlar [1;185]. Ularning fikriga ko'ra, motivatsiya sifati avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqa (relatedness) deb ataluvchi uchta asosiy psixologik ehtiyoj bilan bevosita bog'liqdir. Shu bilan birga, amaliy ta'lim jarayonida intrinsik va ekstrinsik motivatsiya bir-birini to'ldiruvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, o'rganishning dastlabki bosqichlarida ekstrinsik motivatsiya intrinsik qiziqishning shakllanishiga yordam beradi. Biroq tashqi mukofotlarning doimiy qo'llanilishi ichki qiziqishni susaytirishi mumkin bo'lib, bu holat "overjustification effect" (ortiqcha asoslash effekti) deb ataladi [4;129].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)ning jadal rivojlanishi bilan motivatsiya vositalari ham yangilanib bormoqda. Interaktiv darslar, virtual laboratoriyalar, gamifikatsiya, onlayn testlar va mobil ilovalar o'quvchilarning e'tiborini jalb etishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Gamifikatsiya, ya'ni o'quv jarayonini o'yin elementlari (ballar, darajalar, medallar) bilan boyitish, ayniqsa yosh avlod orasida keng tarqalgan. Ushbu yondashuv o'quvchilarda raqobat hissini uyg'otadi va ularni doimiy faollikka undaydi.

Biroq Deterding va uning hamkorlari gamifikatsiyaning samaradorligi uning maqsadga muvofiqligi bilan bevosita bog'liq ekanini ta'kidlaydilar [2;15]. Agar o'yin elementlari o'quv mazmuni bilan uzviy bog'lanmasa, ular diqqatni chalg'ituvchi omilga aylanishi va motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli zamonaviy o'qituvchi texnologik imkoniyatlar bilan bir qatorda psixologik omillarni ham hisobga olishi zarur.

Xulosa. Motivatsiya ta'lim jarayonining markaziy omili hisoblanadi. U nafaqat o'quvchining bilim olish tezligi va sifati, balki uning shaxsiy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Psixologik-pedagogik nuqtayi nazardan motivatsiya insonning ichki ehtiyojlarini tashqi faoliyat bilan bog'lovchi muhim ko'priq vazifasini bajaradi. Zamonaviy ta'lim jarayonida motivatsiya

vositalarini tanlashda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, individual qiziqishlari, ijtimoiy muhit hamda AKT imkoniyatlari inobatga olinishi lozim. Intrinsik va ekstrinsik motivatsiya o'rtasidagi muvozanat buzilganda, o'quvchida "motivatsiya burnout" (ruhiy charchash) holati yuzaga kelishi ehtimoli ortadi.

Kelgusidagi ilmiy tadqiqotlarda motivatsiyaning neyrobiologik asoslari hamda uning sun'iy intellekt bilan integratsiyasi chuqurroq o'rganilishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, motivatsiya jarayonini individual farqlar — temperament, jins va madaniy kontekst nuqtayi nazaridan tahlil qilish dolzarb ilmiy masala bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Press.
2. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). *From game design elements to gamefulness: Defining "gamification"*. Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference, 9–15. <https://doi.org/10.1145/2181037.2181040>
3. Erikson, E. H. (1963). *Childhood and society* (2nd ed.). New York: W. W. Norton.
4. Lepper, M. R., Greene, D., & Nisbett, R. E. (1973). *Undermining children's intrinsic interest with extrinsic reward*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 28(1), 129–137. <https://doi.org/10.1037/h0035519>
5. Леонтьев, А. Н. (2003). *Психология мотивации*. Москва: Смысл. – 216 с.
6. Maslow, A. H. (1943). *A theory of human motivation*. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
7. Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Boston: Houghton Mifflin.
8. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

